

ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ:

ΟΙ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ.

ΚΙΝΔΥΝΕΥΟΥΝ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

1. Νότια πλευρά - Ταφική οδός, τάφος του Αγάθωνα από την Ήρακλεια.

Τό 1913 ή έλληνική κυβέρνηση παραχώρησε στό Γερμανικό Άρχαιολογικό Ίνστιτούτο τό δικαίωμα τής διενέργειας άνασκαφών στά δυτικά όρια τής τότε Άθήνας, πού είχε άρχίσει νά έπεκτείνεται σιγά σιγά. Ήταν ή περιοχή πού οι έρευνες τής έν Άθήναις Άρχαιολογικής Έταιρείας είχαλ ηδη άναγνώρισει ώς τόν Κεραμεικό (εικ. 1).

Ursula Knigge

Άρχαιολόγος - Ήπεύθυνη Άνασκαφής
Κεραμεικού τού Γερμανικού Άρχαιολογικού Ίνστιτούτου

‘Από το 1870 η ‘Αρχαιολογική ‘Εταιρεία είχε αναθέσει στον αρχαιολόγο ‘Αθανάσιο Ρουσόπουλο να προχωρήσει οι συστηματικά, τις άνασκαφικές έρευνες αφού ήδη λίγα χρόνια πριν είχε άνακαλυφθεί τυχαία κατά την κατασκευή της οδού Πειραιώς πλήθος από επιτύμβια μνημεία που άναγκαστικά μεταφέρθηκαν αλλού, χωρίς να γίνει ιδιαίτερη μελέτη. Μεταξύ αυτών των γλυπτών, που η άρχική τους θέση μάς είναι άγνωστη, βρισκόταν και το μνήμα του πολεμιστή ‘Αριστοναύτη, ένα από τα σημαντικότερα πλαστικά έργα του 4ου π.Χ. αι., που σήμερα βρίσκεται στο ‘Αρχαιολογικό Μουσείο της ‘Αθήνας. ‘Η άνασκαφή των επιτύμβιων μνημείων που δεν είχαν μεταφερθεί, αλλά βρισκόταν, όπως άκόμα και σήμερα, στην άρχική τους θέση, την ‘ταφική οδό», ξεχωρίζοντας με τον όγκο τους και δίνοντας στον Κεραμεικό τό μοναδικό του χαρακτήρα, παρέμεινε τις περισσότερες φορές συμπτωματική. ‘Ετσι τυχαία βρέθηκε η ψηλή στήλη του ‘Αγάθωνα από την ‘Ηράκλεια, για την άνεύρεση της όποιας ο Ρουσόπουλος μάς άφησε την παρακάτω ζωντανή περιγραφή (‘Αρχ. ‘Εφ. 1862, παρ. Β’, σελ. 279): «τύχη τινι έξήλθαν εις φώς από της 26 ‘Απριλίου μέχρι της 26 Μαΐου του έτους τούτου σπουδαία πράγματα διά την τοπογραφίαν και ιστορίαν των ‘Αθηνών- των άμμοφόρων τις δηλαδὴ έκειναι, οτινες εκ των ρευμάτων πηρούντες τα άμάξια των άμμου φέρουσι τοίς οικοδόμοις προς παρασκευήν άμμοκομίας, ένοήσας ότι ο λόφος της άγίας Τριάδος ίνε άμμόδης, προσερχόμενος και άνορύττων έγέμιζεν εύμαρώς τον φόρον του, ότε παρόντος τινος θεατού προσέκρουσεν εις μάρμαρον, κοσμημάτα φέρον- ούτος δ’ άπελθών έμήνυσε τῷ κυρίῳ του χωρίου, ότι άγάλματα εύρέθησαν, ο κύριος προσελθών και άνασκάψας έφερεν εις φώς στήλην μακράν ισταμένην, η όποία υπό τό πολυτελές άνθέμιον και τόν λοιπόν άρχιτεκτονικόν κόσμον έφερε την έπιγραφήν ΑΓΓΑΘΩΝ ΑΓΓΑΘΟΚΛΕΟΥΣ».

‘Η ‘Αρχαιολογική ‘Εταιρεία είχε άρχίσει τις άνασκαφές με σκοπό νά βρει τό δίπυλο και τόν Κεραμεικό, για τόν όποιο οι γραπτές άναφορές, π.χ. του Θουκυδίδη, του Ξενοφώντα και του Πασανία, άνέφεραν ότι πρέπει νά βρισκόταν στα δυτικά όρια της παλιάς πόλης της ‘Αθήνας κι έπομένως όχι μακριά από τό σημείο, όπου είχαν άνακαλυφθεί τα μνήματα. ‘Η έμπειρωμένη κατασκευή του Θεμι-

στόκλειου τείχους τό 479/8 π.Χ. είχε ως αποτέλεσμα νά χωριστεί ο Κεραμεικός σε δύο τμήματα, τό ένα μέσα και τό άλλο έξω από τα τείχη της πόλης. ‘Ο Θουκυδίδης (II 34,5) άποκαλούσε τό τμήμα έξω από τα τείχη τό «ώραιότερο προάστειο», για τούς έξις ίσως λόγους: ‘Αφενός γιατί είναι πιθανό η λέκάνη στη θόρακα πλαγιά της Πνύκας, όπου περνούσε τό ρέμα του ‘Ηριδανού (εικ. 2) με πλούσια νερά νά ήταν πάντα, όπως και η περιοχή του ‘Ιλισού, πράσινη και γεμάτη σκιερά δέντρα. ‘Αφετέρου δέ, γιατί άνεξάρτητα από τή φυσική όμορφιά, που άκόμα διατηρείται, ύπήρχε στον έξω Κεραμεικό τό «Δημόσιον Σήμα» ή Πολυάνδριον, τό μνήμα δηλαδὴ των πεσόντων για την πόλη ‘Αθηναίων, γνωστό σε όλους τούς σύγχρονους και έακουστό μνημείο.

Παίρνοντας άφορμή από τό μνήμα αυτό, ο Περικλής έθγαλε τόν περιφιλομο λόγο του μπροστά στους συγγενείς των πρώτων πεσόντων του Πελοποννησιακού πολέμου, που ο Θουκυδίδης διέσωσε και που με άσυγκριτο τρόπο περιγράφει τις άρετές των ‘Αθηναίων και τα προτερήματα της άθηναϊκής πολιτείας (II 34,5). ‘Εναν άλλο λόγο του Περικλή, που έκφωνήθηκε λίγα χρόνια πριν, προς τιμή των πεσόντων στον Σαμιακό πόλεμο, άναφέρει ο Πλούταρχος (Περικλής XXVIII 4), γράφοντας ότι στο τέλος της άπότισης φόρου τήν

ή άδελφή του Κίωνα, ‘Ελπινίκη, άπευθύνθηκε στον Περικλή με τά έξις λόγια: «τήν νικηφόρον, η δ’ ‘Ελπινίκη προσελεύσασα πλησίον «Ταύτ», έφη, «θαυμαστά Περικλείς, και άξια στεφανών, ός ήμιν πολλούς και άγαθούς άπόλεσας πολιτας ου Φοινίεις πολεμίων ουδέ Μήδους, ώπερ ουμός άδελφός Κίων, αλλά σύμμαχον και συγγενή πόλιν καταστρεφόμενος».

Στόν «Κεραμεικό» ο ‘Αρμόδιος κι ο ‘Αριστογείτων προσάβησαν νά σκοτώσουν τόν ‘Ιππαρχο, την ώρα που έτοιμαζόταν νά βάσει στη σειρά την πομπή προς τιμή της ‘Αθηνάς Παρθένου που κατευθυνόταν προς την ‘Ακρόπολη (Θουκ. VI 57,1) (εικ. 3α, β).

Μετά την άνακάλυψη των επιτύμβιων μνημείων στη δεκαετία του 1860 η αρχαιολογική έρευνα επεκτάθηκε προς την κατεύθυνση του κέντρου της πόλης. Σύντομα οι άνασκαφές συνάντησαν την έγκάρσια γραμμή των τειχών και τό 1871 άνακάλυψαν κάτι που βεβαίως πώς βρισκόταν άληθινά στον Κεραμεικό: Τό όρόσημο με την έπιγραφή ΟΡΟΣ ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΥ, στη θέση που βρισκόταν και σήμερα, δίπλα στα τείχη (εικ. 4).

Τώρα πιά ήταν ζήτημα χρόνου και φυσικά και χρηματικών πόρων, για νά βρεθούν και τά άλλα μνημεία και κτίσματα που ήταν γνωστά από τις ιστορικές πηγές στην περιοχή των

2. Ο ‘Ηριδανός και η ‘Ιερά οδός εμπρός από την ‘Ιερά Πύλη.

τειχών και του δρόμου. Τό Δίπυλο, ή 'Ιερά Πύλη με τους δρόμους που περνούσαν από εκεί, τό μεγάλο κτίριο ανάμεσα στις πύλες, μέσα από τό τείχη, που ό Παυσανίας ονομάζει «Πομπείον» (1, 2, 4), και στό όποιο φυλάγονταν τό ιερά σκεύη της ποιητής τών Παναθηναίων. Μαζί μέ τήν 'Αρχαιολογική 'Εταιρεία συνεργάστηκαν και Γερμανοί αρχαιολόγοι και στό πρώτα χρόνια τό αιώνα μας, τό 1913, τό Γερμανικό 'Αρχαιολογικό 'Ινστιτούτο ανέλαβε τίς δαπάνες και τήν επιστημονική εύθύνη γιά τίς περαιτέρω άνασκαφές, που συνεχίστηκαν και πάλι πρός τό δυτικά, μιά και οί σύγχρονοι οικισμοί στό ανατολικά και πρός τήν πόλη έμπόδιζαν τήν επέκταση τών άνασκαφών πρός τήν κατεύθυνση αυτή.

Η προσπάθεια τών αρχαιολόγων νά βρουν μαζί μέ τόν Κεραμεικό και τούς τάφους τών 'Αθηναίων πεσόντων, τό Δημόσιο Σήμα, έβηνε μέχρι τώρα χωρίς έπιτυχία. 'Ωστόσο τό 1913, στόν άποκαλούμενο «δρόμο», που οδηγεί από τό νότιο άκρο του Δίπυλου στην 'Ακαδημία του Πλάτωνα, ήρθε στην επιφάνεια ένα μακρόστενο ορθογώνιο ταφικό κτίσμα: 'Ηταν ό τάφος τών Λακεδαιμονίων που έπεσαν τό 403 π.Χ. στόν Πειραιά. Τό ταφικό αυτό μνημείο, που είχε γίνει μέ δημόσια δαπάνη, θρισκόταν κατά τόν Ξενοφώνα (Έλληνικά II 4.33) «μπροστά στις πύλες του Κεραμεικού» κι έπομένως κοντά στό

Δημόσιο Σήμα.

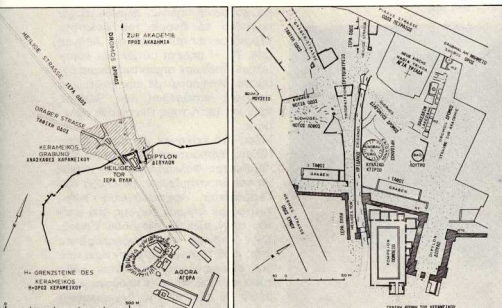
'Ενα άλλο ταφικό κτίσμα μεγάλου μεγέθους που ώς τώρα δέν έχει σταθεί δυνατό νά ταυτιστεί μέ άκριβεια θρισκόταν έπίσης στό νότιο άκρο του δρόμου (ή ανατολική πλευρά του), ενώ τό άλλο του μισό παρέμεινε κρυμμένο κάτω από τή σημερινή οδό Πειραιώς. 'Ετσι ή έξάπλωση της σύγχρονης 'Αθήνας έμπόδισε την παρατέρα διερεύνηση της περιοχής. Μετά τή διακοπή τών άνασκαφών στην διάρκεια του Α' Παγκόσμιου πολέμου, οί Γερμανοί αρχαιολόγοι στράφηκαν στην περιοχή εκείνη που τό 1870 είχε γίνει άφορη έκτεταμένων έρευνών της 'Αρχαιολογικής 'Εταιρείας. Στο χώρο δυτικά της 'Ιεράς Πύλης, ό 'Άλφρεντ Μπρύνκερ συνέχισε τήν άνασκαφή τών τάφων. Στη διάρκεια αυτών τών εργασιών άναγκάστηκαν νά παραμερίσουν όχι μόνο τούς παλιούς ύπνόνους, άλλα και τεράστιες ποσότητες χωμάτων, ώστε νά φτάσουν στό έπίπεδο τών αρχαίων οδών πρός τήν 'Ελευσίνα και τών Πειραιά. Οί πλημμύρες του 'Ηριδανού, που κυλάει κατά μήκος της 'Ιεράς οδού, άλλα ακόμα περισσότερο τά χώματα που παρασύρθηκαν από τίς βροχές από τό γειτονικό ύψωμα της Πνύκας (πρός τό νότιο), και τό μπάζα που είχαν μεταφερθεί από τήν κοντινή πόλη είχαν ανεβάσει τό έπίπεδο του εδάφους κατά πολλά μέτρα, κάτω από τό όποια είχαν θαρτεί οί αρχαίοι δρόμοι και τό

πανύψηλα ταφικά μνημεία.

Τό μικρό εκκληράκι της 'Αγίας Τριάδας μεταφέρθηκε κατά τή δεκαετία του 1930, και ή εκκλησία άντικαταστάθηκε άργότερα μέ μία καινούρια προς βορρά. Η δαπάνη κι οί κόποι αυτού του έργου άνταμείβθηκαν πλούσια. Κάτω από τό ύψωμα, όπου θρισκόταν τό εκκληράκι, κρυθόταν ή σημαντικότερη νεκρόπολη της 'Αθήνας και της 'Αττικής που άνάγεται στόν 10ο-8ο π.Χ. αι., δηλαδή στη γεωμετρική περίοδο. Οί άκριβεις στραματογραφικές έρευνες του Κάρλ Κύντλερ άπέδειξαν τή θέβη συνεχεία τών ταφών στό σημείο του και βοήθησαν έτσι στην σύνθεση μιάς σχετικής χρονολογίας της γεωμετρικής κεραμεικής, που έγινε πρότυπο όλων τών μεταγενέστερων μελετών σ' αυτό τόν τομέα και άποτέλεσε βάση γιά τή διεθνή έρευνα τών άγγείων.

Τά πλούσια κτερίσματα — κυρίως άγγεία — τών τάφων αυτών καθώς και άλλων που άνακαλύφθηκαν άργότερα, τοποθετήθηκαν σ' ένα τοπικό μουσείο που κατασκευάστηκε τό 1936 μέ λιτό τρόπο και λίγες αίθουσες. Ο δωρητής του Δρ. Γκούσταφ 'Ομπερλίντερ, μέ τήν πλουσιοπάροχη οικονομική βοήθεια που έδωσε, επέτρεψε νά έκτελεστούν οί άνασκαφές κάτω από τήν 'Αγία Τριάδα (εικ. 5).

'Ετσι έγινε προσπάθεια νά προωθηθεί όχι μόνο ή αρχαιολογική έρευνα,

3. α. Άνασκαφή του Κεραμεικού μέσα και έξω από τήν αρχαία πόλη. β. Σχέδιο τών άνασκαφών.

4. «Όρος Κεραμεικού», δίπλα στό τείχος της πόλης.

5. Μουσείο Κεραμεικού, έκθεση γεωμετρικών κτερισμάτων από τις ανασκαφές.

6. Ύδρια του ζωγράφου του Μειδία από έναν τάφο στην Ίερα όδο.

7. Ώστρακα από την όστρακογραφία κατά του Μεγακλή.

άλλά και νά δοθεί στους ενδιαφερόμενους μελετητές μία εικόνα της ζωής στην Αρχαιότητα, — προσπάθεια που είναι αυτόνοστη γιά κάθε αρχαιολόγο και ύλοποιείται μέ διάφορους τρόπους. Σημασία έχει νά δοθεί στους επισκέπτες μία εύσυνωπτη εικόνα των εύρημάτων, αλλά και νά άποκατασταθούν στην άρχική τους κατάσταση τά άγγεια: επίσης νά τακτοποιηθεί γενικά ό χώρος των άνασκαφών. Φυσικά, στην κατανόηση βοηθά και ή σωστή και σαφής έκθεση των εύρημάτων όσο τό δυνατό πλησιέστερα στον τόπο που άνακαλύφθηκαν. Άν μάλιστα ένα τέτοιο μουσείο στεγάζεται μέσα σ' ένα επί τόπου κατασκευασμένο κτίριο — άναπαράσταση του άρχαίου κτιρίου — όπως συμβαίνει μέ τή Στοά του Άττάλου που άνοικοδομήθηκε από τους Άμερικανούς άνασκαφείς της Άγοράς μέ μεγάλες δαπάνες, τότε ή παραστατικότητα είναι ίδανική.

Ή επανάληψη των άνασκαφών τό 1956 σήμανε και τή συνέχιση σ' αύτή τή βάση των έρευνών στον Κεραμεικό. Μέ τή βοήθεια δωρεών προσκτήθηκαν και συνεχόμενες έκτάσεις και έγιναν έρευνες σέ άθικτα μέχρι τότε σημεία μέσα στά όρια των παλιών άνασκαφών, που διέυρυναν τίς γνώσεις μας πάνω στην τοπογραφία, τήν τέχνη και τήν ιστορία της άρχαίας Άθήνας. Στην περιοχή της Ίερας όδου άποκαλύφθηκαν μεγάλα ταφικά μνημεία μέ πολύτιμα κτερίσματα, και στην περιοχή έξω από τά τείχη ή έρευνα διαπίστωσε τήν άκριθή εποχή τής κατασκευής του χαρακώματος και του προτειχίσματος τής πόλης (εικ. 6). Έξω άκριθώς από τά τείχη βρέθηκαν πάνω από 7.000 όστρακα, κομμάτια πηλινων πλακών μέ χαραγμένο τό όνομα του εκάστοτε έξοριζόμενου πολιτικού τής Άθήνας (εικ. 7). Ή μελέτη αυτών των εύρημάτων απέδωσε σημαντικά συμπεράσματα άναφορικά μέ τήν έσωτερική πολιτική κατάσταση τής Άθήνας πριν και μετά τούς Πελοποννησιακούς πολέμους.

Μέσα στά τείχη και νότια τής Ίερας Πύλης άγοράστηκε μέ χρήματα του Ίδρύματος Φόλκσθαγκεν μία περιοχή και ύποστηρίχθηκε μέ έξοδα του Γερμανικού Άρχαιολογικού Ίνστιτούτου μέ ψηλούς τοίχους από μπετόν στην πλευρά τής όδου Έρμιού. Στην περιοχή αύτή άνακαλύφθηκε μετά από άνασκαφές ένα κτίριο που επί αιώνας έκουγχρονιζόταν κάθε τόσο και που περιείχε πλούσια κεραμεικά εύρήματα. Τήν άρχαιολογική έρευνα άκολούθησε και τώρα όσο ήταν δυνατό, ή άμεση και παραστα-

κή παρουσίαση των συμπερασμάτων που κερδήθηκαν. Στο μικρό μουσειο τοποθετήθηκαν διάφορα νέα ευρήματα και τακτοποιούνται συνεχώς τα παλιά. Με δωρεά των αδελφών Μπαϊριγκερ, τό μικρό αυτό κτίριο, πού από καιρό δέν ανταποκρινόταν πιά στις ανάγκες σέ χώρο, επεκτάθηκε τό 1963 μέ τήν κατασκευή μιάς ανοιχτής αϋλής στά δυτικά. Ἄλλά και στόν ἴδιο τό χώρο τών ἀνασκαφών γίνεται συνεχής προσπάθεια μιάς καλύτερης παρουσίας τών ταφικών μνημείων π.χ. μιάς τέτοιας διευθέτησης τής ἀνασκαμμένης περιοχής ὡστε νά ἐπανεέλθει αὐτή ὅσο εἶναι δυνατό στήν κατάσταση πού ἦταν κατά τήν Ἀρχαιότητα. Ἡ χρήση πρᾶσινου στά ἀναγκαῖα σημεία προσφέρει μεγάλη βοήθεια. Τά ὄρια π.χ. τοῦ

χαρακώματος τής πόλης πού παλιότερα ὀρίζονταν ἀπό τείχος ἢ ἀνάχωμα και ἔχουν καταστραφεί, σημειώνονται σήμερα μέ θάμνους. Τά ὄρια τών δρόμων πού σήμερα ἔχουν ἐξαφανιστεῖ σημειώνονται μέ δέντρα ἢ μέ φράχτες ἀπό θάμνους. Οἱ τύμβοι καλύπτονται και πάλι, και ἂν θεωρηθεῖ ἀναγκαῖο φτεῦονται θάμνοι γιά νά δηλώσουν κάποια παλιά κρηπίδα πού δέν ὑπάρχει πιά (εἰκ. 8).

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, θά πρέπει, ἂν θέλουμε νά διατηρήσουμε τήν εἰκόνα τής Ἀρχαιότητας, νά περιορίσουμε τήν ἄγρια βλάστηση. Ὅχι ὁμως μόνο γι' αὐτό τό λόγο, ἀλλά και ἐπειδή τά ζιζάνια καταστρέφουν, ὅπως εἶναι γνωστό, τήν πέτρα, και ἰδιαίτερα τόν πωρόλιθο και ὀλόκληρους τοίχους. Οἱ λεπτές ρίζες τών φυτῶν

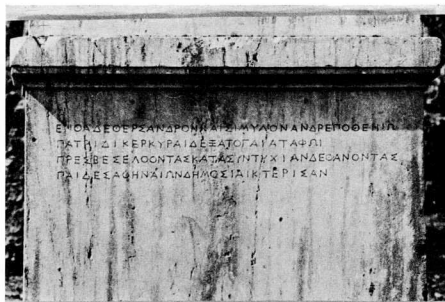
εἰσδύουν μέσα στά κενά και κατορθώνουν στό τέλος νά σπάσουν και τή σκληρότερη πέτρα. Αὐτή ἡ ἀνεξέλεγκτη βλάστηση εὐκόλα ἀπλώνεται στη λεκάνη τοῦ Κεραμεικοῦ, ἀπ' ὅπου περνά ὁ Ἡριδανός, και ὅπου σήμερα, σέ σύγκριση μέ τήν Ἀρχαιότητα, ἡ στάθμη τών ὑπογείων ὑδάτων εἶναι πολύ ψηλότερη. Γι' αὐτούς τοὺς λόγους, ὁ περιορισμός τής βλάστησης εἶναι ἀπαραίτητος και ἀποτελεῖ μόνιμο καθήκον. Ἡ χρήση ὁμως χημικῶν μέσων γιά τήν καταπολέμηση τών ζιζανίων σέ μιά περιοχή γεμάτη ἀπό μικρά ζῶα ὅπως χελῶνες, βατράχους, πουλιά και ψάρια εἶναι ἀνεπιτρεπτή. Ἐπιπλέον, ἡ ἐπίδραση τῶν χημικῶν οὐσιῶν στίς ἀρχαίες πέτρες εἶναι ἀκόμα ἀγνωστή. Ἐπομένως τά ζιζάνια πρέπει νά ἀπομα-

8. Σύγχρονα φύτεμα μιάς περιοχῆς τοῦ Κεραμεικοῦ.

9. Κατεστραμμένοι πυλώριθοι ενός τείχους.

10. Έπιγραφή μιάς επιτύμβιας στήλης της Πρεσβείας των Κερκυραίων, α. Φωτογραφία του 1910, β. Φωτογραφία του 1970

κρύνονται με τό χέρι. Μέ τις εργασίες αυτές καθώς και μέ τή γενική περιποίηση τής περιοχής και τών μνημείων άσכולούνται άπό δεκαετίες δύο έργάτες τών γερμανικών άνασκαφών του Κεραμεικού. Έπίσης, έπι σειρά ετών, οι άνασκαφές άσכולούσαν έναν κτίστη πού συμπλήρωνε συνεχώς τά κενά τών μνημείων και συντηρούσε ή ακόμη και άντικαθιστούσε τίς πέτρες πού φθειρόνταν. Ένα μεγάλο μέρος του τείχους τής Έρης Πύλης ύποστηρίχθηκε, γιατί τά θεμέλιά του άπό λεπτό πυρώλιθο είχαν άρχισεί νά άποσθώνονται μέ κίνδυνο νά γκρεμιστεί. Μόνο δευτερευόντως εύθύνεται ή άγρια βλάστηση γιά τήν άποσύνθεση τών τοίχων και τών μνημείων. Κύριος ύπεύθυνος είναι χωρίς άμφιβολία ή ίσχυρή ρύπανση τής άτμόσφαιρας τής σύγχρονης Άθήνας, πού συμπυκνώνεται στην περιοχή του ρέματος του Ήριδανού, μεταξύ δύο κεντρικών όδικών άρτηριών, τής όδου Πειραιώς και τής όδου Έρμου, σέ άμεση γεινίαση μέ τό εργοστάσιο γκαζιού του δήμου Άθηναίων. Οι πέτρες καταστρέφονται κυρίως άπό τό διοξειδιο του θείου πού θγαίνει άπό τό εργοστάσιο του γκαζιού, τό όποιο παρά τίς αντίθετες δηλώσεις συνεχίζει και λειτουργεί — τελευταία μάλιστα ιδιαίτερα δυνατά τή νύκτα. Έτσι καταστρέφονται οι μαλακές πέτρες, όπως άμμόλιθοι και πώρος, αλλά ακόμη και τά σκληρά μάρμαρα μέ μία ταχύτητα πού προκαλεί φόβο. Ή βροχή βοηθά στο νά εϊχωφρεί τό διοξειδιο του θείου στο θάθος τής πέτρας, όπου διαλύει τίς άσβεστούχες συνθέσεις άκόμα και του μαρμάρου. Οι μεγάλοι όγκόλιθοι του τείχους τής πόλης και τών διαφόρων ταφικών περιόλων διαλύονται (εικ. 9), ένώ τά μαρμάρινα επιτύμβια μνημεία πού έπί αιώνες άντεξαν και διατηρήθηκαν ως τήν έποχή μας όπως ήταν στην Άρχαιότητα, ύπέστησαν στα τελευταία 30 χρόνια τέτοια έφορά τής έπιφάνειάς τους, ώστε δέν φαίνονται σχεδόν πιά οι έπιγραφές τους (εικ. 10α, β). Κι επειδή μέχρι σήμερα δέν βρέθηκαν μέσα ούτε γιά τή συντήρηση του πυρώλιθου ούτε και του σκληρότερου μαρμάρου, ώστε νά εϊναι δυνατή ή διατήρησή τους στο ύπαιθρο, θά πρέπει τά τείχη, τά κατάλοιπα τών κτιρίων και οι όγκόλιθοι τών ταφικών περιόλων, δηλαδή όλα τά μνημεία πού δέν μπορούν νά προστατευθούν άπό τήν έπίδραση τής άτμόσφαιρας, νά άφεθούν στη βαθμιαία καταστροφή. Άντίθετα εϊναι δυνατό νά προστατευθούν τά σχετικá μικρά κινητά μαρμάρια έπι-

τόμια μνημεία με την τοποθέτησή τους σε κλειστό χώρο. Οί άνασκαφές του Γερμανικού 'Αρχαιολογικού 'Ινστιτούτου προσαποθούν από χρόνια να άνταποκριθούν σ' αυτή την εμφανώς δύσκολη και γνωστή κατάσταση. Έκπονήθηκε ένα πρόγραμμα για τη διατήρηση τών μνημείων τού Κεραμεικού με σκοπό να άπομακρυνθούν από τό σημεία πού βρίσκονται τά ταφικά μνημεία πού διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο και να μεταφερθούν σε κλειστό χώρο. Έπειδή όμως τό μουσειο τών εύρημάτων είναι πολύ μικρό για να χωρέσει έστω και ένα άπό αυτά τά μνημεία, προγραμματίστηκε μία χαμηλή, περιορισμένης επιφάνειας επέκταση τού κτιρίου για τη φύλαξη τους. Είναι αυτόνοτο και άνταποκρίνεται στην επιθυμία τών άνασκαφών, να έπαναφέρουν και να διατηρήσουν τών άρχαία είκόνα τής περιοχής: Γι' αυτό και τά πρωτότυπα πού θά μεταφερθούν θά άντικατασταθούν στο χώρο άπό αντίγραφα.

'Από τό 1957, με την κατασκευή αντίγραφων τού επιτύμβιου μνημείου

11. Αντίγραφο τής επιτύμβιας στήλης τού Κορραλλίου στη νότια πλευρά

τού Δεξιλέω και τού άνάγλυφου τής 'Ηγησού έ έγινε ένα θήμα πρós αυτή την κατεύθυνση ή προσπάθεια συνεχίστηκε άπό τό 1974 σε μεγαλύτερη κλίμακα και συστηματικότερα. Με την κατασκευή ενός έκμαγείου τού άναγλύφου τής Εύκολύνης, πού βρίσκεται πίσω άπό τήν 'Ιερά όδó, και τή μεταφορά τού πρωτοτύπου σε μία προσωρινή στέγη, άρχισαν οι διαδικασίες για τή διάσωση τών επιτύμβιων μνημείων τού Κεραμεικού.

Στά χρόνια πού άκολούθησαν, μεταφέρθηκαν σιγά σιγά με τόν ίδιο τρόπο ή επιτύμβια στήλη τού Κοραλλίου (εικ. 11), τό άνάγλυφο τού «Χάρωντος» στά νότια όρια τής ταφικής όδóς, και άλλα, μικρότερα άνάγλυφα, όπως ή Λουτροφόρος τού Κλειδήμου, ή στήλη τού Εύθιου τού Πατάμιου και άλλες στήλες, για να διαφυλαχθούν άπό τήν καταστροφή. Τό 1980 τό όγκώδες επιτύμβιο τής καθίστης γυναικός άπό τόν ταφικό περίβολο τών Μεσογίων μεταφέρθηκε μαζί με τή βάση τού και άντικαταστάθηκε άπό αντίγραφο.

'Έχει προγραμματιστεί ή διατήρηση και άλλων επιτύμβιων μνημείων, αλλά οι έργασίες θά μπόρσουν να συνεχιστούν μόνο έφόσον θρηθεί κλειστός χώρος, προσιτός στο κοινό, για να τοποθετηθούν τά μνημεία, πού άναγκαζόμαστε, μετά άπό πολλή περίσκεψη, να μετακινήσουμε άπό τή χλιδήχρονη θέση τους μία και άπειλούνται άπό τόν πολιτισμό μας. 'Η σημερινή παραμονή τών επιτύμβιων μνημείων μέσα στην ύπαιθρο και στενόχωρη αύλη τού μουσείου, πού ελάχιστα προστατεύεται άπό τίς καιρικές συνθήκες και τή ρύπανση, δέν είναι μόνο άνώφελη, αλλά και χωρίς νόημα, έφόσον έτσι δέν διασφαλίζεται ή διατήρηση τών μνημείων. 'Η προωρινότητα αυτής τής «προστασίας» είχε υπολογιστεί για τό χρονικό διάστημα, μέχρι να συμπληρωθεί ή νέα πτέρυγα τού μουσείου, πού προγραμματίστηκε και ήδη χρηματοδοτήθηκε άπό τήν 'Όμοσπονδιακή Δημοκρατία τής Γερμανίας. Έπειδή όμως ή έλληνική πλευρά δέν ενέκρινε τελικά αυτή την κατασκευή κι έπειδή στο μεταξύ έληξε και ή προθεσμία για τή χορήγηση τών κονδυλίων — όποτε δέν είναι πιά δυνατό να δημιουργηθεί πρόσθετος χώρος για τή στέγαση περαιτέρω επιτύμβιων λίθων — οι προσπάθειές μας για τή συντήρηση τών ταφικών μνημείων τού Κεραμεικού έχουν πρós τό παρόν σταματήσει.

Μετάφραση: Έρση Παπαχρυσάνθου

Βιβλιογραφία

ALFRED BRÜCKNER Der Friedhof am Eri-danos (1909) Kerameikos, Ergebnisse der Ausgrabungen, Bände I-XII. Archäologische Anzeiger, Έκθέσεις άνασκαφών. Athenische Mitteilungen, Άρθρα σχετικά με τό θέμα.

The Site of Kerameikos and the German Archaeological Institute.

The cemetery of Kerameikos on the west boundaries of the old city of Athens was in 479/8 B.C. divided by the Themistoclean Walls in two parts: one included in the city walls, the other lying outside.

The greek excavations of 1871 brought to light the landmark of Kerameikos, with the inscription ΟΡΟΣ ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΥ.

In 1913 the greek government conceded to the German Archaeological Institute the rights to excavate the site. The excavations that followed gave impressive results and finds like the «Pompeion», the place where the vessels used in the Panathenaic Procession were kept: the Dipylon, the sacred gate: the tomb of Spartans killed in the battle of Piraeus in 403 B.C.; and last but not least the most important necropolis of Attica of the geometric period (10th-8th cent. B.C.). This first phase of excavations lasted until 1930, while a second one was resumed in 1956.

Seven thousand sherds inscribed with names of Athenians in exile, a building decorated with rich terracotta ornaments as well as other finds that echo the everyday life in ancient Athens belong, among others, to the second phase of excavations. The portable archaeological finds were exhibited in a small museum founded in 1936, and enlarged in 1963. Furthermore, the site of Kerameikos was properly arranged so as to regain, as fully as possible, its aspect in antiquity: trees and bushes were planted to mark the topography and the wild vegetation that destroys the stone and especially the limestone was put under control. Needless to say, the major factor responsible for the deterioration of limestone is the atmospheric pollution, especially high in the area, due to the neighbouring gas factory that produces SO₂.

Inscriptions that have survived for centuries have suffered severe destruction during the last thirty years. Only the monuments of small format that can be kept in the museum will be rescued. Therefore, the German Archaeological Institute has undertaken a «rescue project» by safeguarding the small monuments in the museum and replacing them in the open air by exact replicas. Unfortunately, the museum is inadequate in size to accommodate the great number of valuable items and thus the need for its expansion has become more than urgent.